1.2. СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ НАДАЄ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ БАТЬКУ, ЯКИЙ ПРОЖИВАЄ ОКРЕМО ВІД ДИТИНИ У ВИПАДКАХ НЕ ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ ОРГАНУ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ, УХИЛЕННЯ ВІД ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ СУДУ, САМОЧИННОГО ЗМІНЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ[1]

Анотація. Норми Сімейного кодексу України про відшкодування моральної шкоди та практику їх застосування редакція журналу аналізує в зв'язку з проведенням судово-психологічної експертизи. Перелічено шість випадків, прямо передбачених кодексом: позбавлення жінки чи чоловіка можливості здійснювати репродуктивну функцію (ч. 3 ст. 49, ч. 3 ст. 50), ухилення того з батьків, з ким проживає дитина, від виконання договору про здійснення батьківських прав (ч. 4 ст. 157), невиконання рішення органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 158), ухилення від виконання рішення суду (ч. 5 ст. 159) і самочинна зміна місця проживання малолітньої дитини (ч. 2 ст. 162 СК України). Спираючись на постанову Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 21 квітня 2021 р. у справі № 2-3897/10 і постанову Великої Палати Верховного Суду від 1 вересня 2020 р. у справі № 216/3521/16-ц, редакція доводить, що цей перелік не є вичерпним: у названих випадках сам факт моральної шкоди констатовано законом, а за належного доведення її можна відшкодувати й за інших порушень прав учасників сімейних відносин. Обмеження таких вимог випадками, передбаченими п. 6 ч. 2 ст. 18 СК України, Верховний Суд визнав істотним звуженням права на захист; у справі № 2-3897/10 доведеними визнано душевні страждання сина, від якого відмовилася мати. Наведено й умови компенсації моральної шкоди з постанови Об'єднаної палати КЦС ВС від 5 грудня 2022 р. у справі № 214/7462/20: наявність шкоди, протиправність поведінки, причинний зв'язок і вина заподіювача. За спостереженням редакції, суди часто відмовляють у позовах, якщо не проведено судово-психологічну експертизу щодо факту моральних страждань і орієнтовного розміру компенсації, адже головна причина відмов – недоведеність страждань, які без спеціальних психологічних знань виміряти неможливо. Таку експертизу проводять за методикою 14.01.75, впровадженою в експертну практику рішенням Міністерства юстиції України від 18.01.2019, а за відсутності доведеної вини можливе експертне психологічне дослідження відповідно до ст. 13 Закону України «Про судову експертизу». Матеріал підготовлено з використанням статті Л. С. Дубчак «Моральна шкода у сімейних справах» (2025) й адресовано адвокатам, суддям і судовим експертам-психологам.

Ключові слова: моральна шкода, Сімейний кодекс України, сімейні правовідносини, той з батьків, хто проживає окремо від дитини, рішення органу опіки та піклування, самочинна зміна місця проживання дитини, практика Верховного Суду, судово-психологічна експертиза, методика 14.01.75, доведення моральних страждань.

The Family Code of Ukraine Provides Compensation for Non-Pecuniary Damage to a Parent Living Separately from the Child in Cases of Non-Compliance with a Decision of the Guardianship Authority, Evasion of a Court Decision, or Unauthorised Change of a Young Child's Place of Residence

Abstract. This editorial paper examines the provisions of the Family Code of Ukraine on compensation for non-pecuniary (moral) damage and the case law applying them, with attention to the role of forensic psychological examination. The Code expressly provides for such compensation in six situations: deprivation of a woman's or a man's reproductive capacity (Articles 49 and 50), evasion by the parent living with the child of an agreement on the exercise of parental rights (Article 157), non-compliance with a decision of the guardianship authority (Article 158), evasion of a court decision (Article 159) and unauthorised change of a young child's place of residence (Article 162). Relying on the ruling of the Civil Cassation Court of the Supreme Court of 21 April 2021 in case No. 2-3897/10 and the Grand Chamber ruling of 1 September 2020 in case No. 216/3521/16-ц, the paper argues that this list is not exhaustive: in these cases the law itself establishes the fact of harm, whereas for other violations of family rights compensation is possible if the harm is duly proven, and confining claims to the statutory cases significantly narrows the right to protection. The conditions for compensation set out by the Joint Chamber of the Civil Cassation Court in 2022 are summarised: existence of harm, unlawful conduct, causation and fault. The editors observe that courts often dismiss claims when no forensic psychological examination of mental suffering and of the approximate amount of compensation has been carried out, because unproven suffering is the main reason for refusal. Such examinations follow methodology 14.01.75, introduced by the Ministry of Justice of Ukraine in 2019. The paper is useful for advocates, judges and forensic psychologists.

Keywords: non-pecuniary damage, moral damage, Family Code of Ukraine, family relations, parental rights, guardianship authority, Supreme Court case law, forensic psychological examination, mental suffering, proof of harm.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 26.09.2025.*

Повний текст

Випадки, в яких Сімейний кодекс України передбачає відшкодування моральної шкоди:

1) позбавлення жінки можливості народити дитину (репродуктивної функції) у зв'язку з виконанням нею конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо неї є підставою для відшкодування завданої їй моральної шкоди (частина 3 статті 49 СК України);

2) позбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням ним конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо нього є підставою для відшкодування завданої йому моральної шкоди (частина 3 статті 50 СК України);

3) батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню; Той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору зобов'язаний відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану другому з батьків (частина 4 статті 157 СК України);

4) рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання. Особа, яка ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому з батьків, хто проживає окремо від дитини (частина 2 статті 158 СК України);

5) особа, яка ухиляється від виконання рішення суду, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому з батьків, хто проживає окремо від дитини (частина 5 статті 159 СК України);

6) особа, яка самочинно змінила місце проживання малолітньої дитини, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому, з ким вона проживала (частина 2 статті 162 СК України).

Верховний Суд, звертаючи увагу на відшкодування моральної шкоди, зазначає, що у частині третій статті 49, частині третій статті 50, частині четвертій статті 157, частині другій статті 158, частині п`ятій статті 159, частині другій статті 162 СК України законодавець передбачив, що певні діяння чи події безпосередньо тягнуть за собою обов`язок правопорушника відшкодувати моральну шкоду (статті 157 158 159 162 СК України), або є підставою для її відшкодування (статті 49 50 СК України), тобто зазначені шість випадків наведені у тексті Сімейного кодексу України не з метою виключити можливість відшкодування моральної шкоди в інших, а як такі, в яких сам факт завдання моральної шкоди відповідним правопорушенням (ухиленням від виконання договору щодо здійснення батьківських прав та виконання обов`язків, рішення суду або органу опіки та піклування щодо участі у вихованні дитини, самочинною зміною місця проживання дитини, позбавленням репродуктивної функції) вже констатовано законом.

Вказані у Сімейному кодексі України випадки (статті 49 50 157 158 159 162 СК України) можливо розглядати як перелік діянь, що беззаперечно тягнуть за собою виникнення моральної шкоди. Натомість, це не виключає можливості відшкодування такої шкоди, у разі її належного доведення, і в інших випадках порушення прав учасників сімейних відносин (постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 квітня 2021 року в справі № 2-3897/10).

Ця думка також узгоджується з висновком викладеному у постанові Великої Палати Верховного Суду від 01 вересня 2020 року в справі № 216/3521/16-ц.:

«....З огляду на різноманітність суспільних відносин було б некоректним вважати, що право на відшкодування моральної шкоди у сімейних відносинах підлягає обмеженню лише вказаними у Сімейному кодексі України шістьма випадками або має бути прямо передбачено у договорі між учасниками сімейних відносин, при тому, що наприклад, у цивільних правовідносинах компенсація моральної шкоди внаслідок порушення права особи, за загальним правилом, може відбуватися у випадку її спричинення незалежно від наявності спеціальних норм».

Хоча Верховний Суд розширив можливість стягнення моральної шкоди, на практиці суди, за частую, відмовляють у задоволенні вимог по стягнення моральної шкоди, у разі якщо у справі не була проведена судово-психологічна експертиза по встановленню факту моральних страждань та орієнтовного розміру її компенсації. Також звертається увага, що у випадках відсутності доведеної вини у справи щодо порушення прав позивача, судовими експертами проводиться експертно-психологічне дослідження науково-теоретичного характеру встановлення орієнтовного розміру відшкодування за завдані моральні страждання відповідно до статті 13 Закону України "Про судову експертизу". Головне треба пам’ятати, що найголовнішою причиною відмов у задоволенні позовів про відшкодування моральної шкоди є недоведеність факту моральних

страждань. На відміну від матеріальної шкоди, яка має чітку грошову оцінку, моральну шкоду неможливо виміряти без застосування спеціальних психологічних знань та залучення судового експерта психолога. Позивачу без звернення за консультацією до судового експерта, часто важко надати конкретні докази, що підтверджують глибину та характер його душевних переживань.

У постанові Верховного Суду у складі Об`єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05.12.2022 р. в справі № 214/7462/20 викладені умови, необхідні для компенсації моральної шкоди, а саме:

- наявність моральної шкоди;

- протиправність поведінки особи, яка завдала моральної шкоди;

- наявність причинного зв`язку між протиправною поведінкою особи, яка завдала моральної шкоди, та її результатом - моральною шкодою;

- вина особи, яка завдала моральної шкоди.

В матеріалах використана інформація викладена у статті Дубчак Лесі Сергіївни під назвою "Моральна шкода у сімейних справах", яка опублікована 01.09.2025 за посиланням https://protocol.ua/ua/moralna_shkoda_u_simeynih_spravah/

Також цікава правова поиція викладена у **постанові Верховного Суду від 21 квітня 2021 року у справі № 2-3897/10 (провадження № 61-6791св20)** – https://reyestr.court.gov.ua/Review/96498387

Правова позиція Верховного Суду: компенсація моральної шкоди має відбуватися в будь-якому випадку її спричинення – право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства. Обмеження права учасників сімейних відносин на відшкодування моральної шкоди лише випадками, передбаченими п. 6 ч. 2 ст. 18 СК України, істотно звужує їхнє право на захист. Усвідомлення факту, що рідна мати залишила сина та відмовилась від нього, завдає йому душевних страждань, які ще більш загострюються на фоні наявних у дитини захворювань. Колегія суддів вважає, що в цій частині факт завдання моральної шкоди дитині доведено, що правильно врахував апеляційний суд.

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy nadaie vidshkoduvannia moralnoi shkody batku, yakyi prozhyvaie okremo vid dytyny u vypadkakh ne vykonannia rishennia orhanu opiky ta pikluvannia, ukhylennia vid vykonannia rishennia sudu, samochynnoho zminennia mistsia prozhyvannia malolitnoi dytyny [The Family Code of Ukraine Provides Compensation for Non-Pecuniary Damage to a Parent Living Separately from the Child in Cases of Non-Compliance with a Decision of the Guardianship Authority, Evasion of a Court Decision, or Unauthorised Change of a Young Child's Place of Residence]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2025. Vol. 10, No. 5 (59). URL: https://expertize-journal.org.ua/vidshkoduvannia-moralnoi-shkody/16437-simejnij-kodeks-ukrajini-peredbachae-vid-shkoduvannya-moralnoji-shkodi-tomu-iz-batkiv-khto-prozhivae-okremo-vid-ditini-u-vipadkakh-ne-vikonannya-inshim-batkom-rishennya-organu-opiki-ta-pikluvannya-ukhilennya-inshim-

batkom-vid-vikonannya-rishennya-sudu-yakshcho-inshij-batko-samochinno-zminiv-mistse-prozhivannya-malolitnoji-ditini (onovlena versiia vid 26.09.2025). [in Ukrainian].